

RECENZE

klasifikace JEL: B52, G2, K2

MDT: 330.1; 330.111.62; 17

klíčová slova: institucionální ekonomie – filozofie ekonomické vědy – institut ručení – odpovědnost

keywords: institutional economics – economic philosophy – liability – responsibility

Instituce a odpovědnost. K filozofii ekonomické vědy

Václav KLUSOŇ

Praha, Karolinum, 2003, 319 stran (ISBN 80-246-0722-0)

Jednou z lekcí „development economics“ je poznání o nezastupitelné roli institucí; k němu svým dílem přispělo „učení se z transformace“ někdejších socialistických zemí. To je dnes všeobecně sdíleným vyznáním i na úrovni světových finančních institucí. Důvody pro nedocení role institucí je nutné hledat hlouběji – v samotné filozofii ekonomie, která zaštiťovala doporučení zahraničních poradců i domácích kormidelníků transformace. Poučení z pera českého autora vyšlo v dubnu tohoto roku v nakladatelství Univerzity Karlovy, s copyrightem roku 2003 – jako by při lekci opožděné o 10 let již na pár měsících nezáleželo. Recenzovaná kniha se však zabývá otázkami, jimž nehrozí morální zastarání – díkybohu pro dílo samotné a želbohu pro realitu hospodářské skutečnosti kolem nás. Institucionální aspekty odpovědnosti – jak zněl původní titul studie vypracované díky podpoře Národohospodářského ústavu J. Hlávky – jsou stále aktuální, a nejen u nás.

Krakovská univerzita pořádala před dvěma lety mezinárodní konferenci „Finance – etika – odpovědnost“, která tematicky souzněla s fakultní konferencí FSV UK „Institucionalizace ne/odpovědnosti“ (viz Karolinum 2001, ed. J. Kabele, L. Mlčoch). Již jen tyto dvě připomínky ukazují na to, že jde o společně pocitovaný „úzký profil“ nejen u nás, ale i v ostatních transformačních ekonomikách – a v širším slova smyslu dokonce o „úkol naší doby“, neboť autoři z vyspělých západních zemí pocítují rostoucí ohrožení z rozvolňování institucí (potíže s „corporate governance“, zneužívání a obcházení institucí, rostoucí morální hazard a sklon k oportunistu) a klesající odpovědnosti vlastníků i manažerů rovněž. Proto také časopis „*Finance&Common Good*“, vycházející v Ženevě, věnoval loňské jarní dvojčíslo 14-15/2003 monograficky právě těmto otázkám. V tomto smyslu se pak tranzitivní ekonomiky staly nezamýšlenou sociální laboratoří, na níž by se mohly zkoumat budoucí hrozby i pro globální trhy.

Recenzovaná práce svým rozsahem překračuje běžný průměr studií Národohospodářského ústavu. Text je však velmi hutný, obsažný a závažný. Kniha je výjimečná v několika směrech.

1. Generačně: studie V. Klusoně je jedním ze vzácných pokusů o navázání přervané kontinuity v českém ekonomickém myšlení. Jako ještě „pamětník“ dává V. Klusůň nahlédnout do způsobů myšlení a argumentace Josefa Macka a Karla Engliše. To je velmi cenné.

2. Podobnou roli studie plní ve vztahu ke dlouho opomíjené německé škole „ordoliberalizmu“ (W. Eucken, A. Schiller).

3. Autor je obeznámen i s americkým institucionalizmem a konstitucionalizmem. I když by bylo možné práci vytknout, že v tomto směru již neodráží poslední vývoj na tomto poli, základ teorie vlastnických práv (Alchian, Demsetz, Furubotn, Pejo-

vich, Coase) a „teorie pravidel“ (Buchanan, Tullock), které V. Kluson tvůrčím způsobem využívá, dává již možnost navazování a generačního pokračování. Připomínám zde, že skupina doktorandských studentů-absolventů IES FSV pod vedením prof. Karla Kouby se již „institucionalizovala“ v podobě magisterských kurzů nových institucionálních směrů.

Celkově vzato je studie cenným příspěvkem k překonání tragického oddělení práva a ekonomie, k němuž u nás došlo po únoru 1948 a které také krajně negativně ovlivnilo dosavadní průběh české cesty privatizace a transformace. Tržní ekonomika stojí a padá s právním a morálním řádem; na něj ale strůjci české transformace málo slyšeli. Práce však umožňuje jít i dále: přesazení způsobů uvažování hlavního proudu neoklasické ekonomie do institucionálního vakua postsocialistického hospodářství je neorganické a nebezpečné. Tuto zkušenost udělali i jinde: jde o to, co ekonomická teorie z této negativní zkušenosti vyvodí.

Studie Václava Klusoně je vlastně ekonomickou filozofií, obsahuje plody celoživotního usilování a přemýšlení o hospodářství a o člověku. Je dokladem toho, že poctivé vědecké myšlení je nakonec mnohem méně závislé na proměnách ideologií a režimů, než bychom si mohli myslet, a to dokonce i v zemi tak zkoušené, jako byla země naše.

Úvodní kapitola podává shrnutí celé knihy; jejím východiskem je konstatování, že odpovědnost se v průběhu transformace stala vzácným statkem. Tady je namístě upřesnění: odpovědnost se stávala stále vzácnějším statkem již během plánovacích her reálného socialismu, ale v podmínkách potlačených svobod hospodářských, občanských i publikačních to bylo méně patrné. Teprve v podmínkách svobody se neodpovědnost mohla naplno projevit a nabýt viditelných, až do očí bijících podob. Mottem kapitoly i celé knihy je citát z Amartya Sena: „Ekonomická věda by mohla dospět k lepším výsledkům, pokud by věnovala větší a explicitní pozornost etickým úvahám.“ To je myšleno zcela obecně; pro českou transformaci pak platí, že i ta „mohla dospět k lepším výsledkům“, pokud by její strategové neodsunuli etické otázky stranou.

Kapitola 2 „Pojem odpovědnosti“ pojednává o metodologii a teoretických východiscích. Metaekonomické otázky, které studie staví, jsou otázky zásadní. Jde o zdroje řádu v životě společnosti a v hospodářství. Za nejcennější považují metodologicky podstatné odlišování filozofií individualizmu a kolektivizmu a rozbor „společného dobra“ (obecného blaha), jako koncepčně nejslabšího místa naší doby, pro něž se jakoby vytrácí pochopení, ačkoliv potřebu obecného dobra chápali již staří Řekové a nejstarší církevní otcové. Tyto pasáže (ss. 22–23) u mne evokovaly výsledky studií prof. Stefana Zamagniho z Boloňské univerzity o ekonomii altruizmu či nové školy „ekonomie důvěry“. Co do metodologie, jedná se o velice plodné využití nástrojů opakovaných her, v nichž lze nově pojednat o starých otázkách etiky a racionality, morálky utilitarizmu a deontologie, vědy a víry, ekonomie a transcendence.

Práva, svobody a odpovědnosti člověka jsou přirozeným východiskem studie. Role vlastníků, podnikatelů a manažerů jsou odlišné a odlišné je i chápání odpovědnosti v těchto rolích. (Poznamenávám, že i odpovědnost zaměstnanců je důležitá.) Kapitola 3 pojednává o odpovědnosti vlastníků. Úkol doby „privatizovat co nejrychleji“ jako by implicitně stavěl na samozřejmém předpokladu, že soukromý vlastník je odpovědný vlastník. Doba nás vyvedla z omylu a Václav Kluson vysvětluje, proč tomu tak bylo. Vlastnictví jako šance a jako moc – ano, ale ne vlastnictví jako ne-moc, posedlost po majetku bez odpovědnosti. Pro českou historii jsou bohužel majetkové „transformace“ a přesuny, převraty a vyvlastňování typické – i o těchto kořenech vlastnické neodpovědnosti na straně jedné a malém respektu vůči instituci vlastnictví na straně druhé je tato kapitola.

Kapitola 4 je věnována majetkovým postihům; je již jen důsledkem otazníku nad legitimitou distribuce bohatství: té která plyne z „normální“ alokace zdrojů a důchodů v kapitalistické tržní ekonomice v „normálních časech“ a tím spíše v časech divokých přesunů aktiv mezi státem a „vítězi privatizace“. Téma sociální spravedlnosti je pro

Hayeka a mnohé jeho následovníky už v principu „lasičím“ pojmem a po skončení privatizačních her je nutně ideologicky kontroverzní. Ochota o těchto sporných otázkách pojednat na teoretické úrovni je projevem odvahy, protože každý, kdo tak učiní, musí počítat s rizikem levicových nálepek: soukromé vlastnictví je svaté – i když bylo nabyto cestami málo svatými (?). Československé okolnosti majetkové daně po první světové válce jsou spojeny s osobností Aloise Rašína – a na toho se tyto nálepky sotva hodí. Také soudobou německou diskuzi o tzv. milionářské dani (kap. 4.5) nelze jen ideologicky odbýt. Je pozoruhodné, že v bohatém Švýcarsku, kde tvorba a akumulace bohatství již více než půldruhého století probíhají bez společenských a válečných převratů a kde míra nerovnoměrnosti distribuce bohatství dosáhla takového stupně, že 3 % populace vlastní polovinu aktiv země, je toto majetkové rozdělení vnímáno jako legitimní.

Kapitola 5 o odpovědnosti podnikatelů je svým způsobem klíčová, protože pojednává o institutu ručení. To, že odpovědnost kriticky závisí na účinnosti a vynutitelnosti institutu ručení, dokládá autor rozbořením jednotlivých podnikatelských forem.

Manažeři „v zrcadle odpovědnosti“ – to je kapitola 6 o „corporate governance“, problému daleko překračujícím hranice české kotliny. Principy řízení podniků a struktury vlastnického ovládnutí podniků (struktury moci v podniku) – to je téma, které dnes rozhoduje o efektivitě soudobého vysoce institucionalizovaného kapitalizmu. Divoký kapitalizmus Východu se ovšem potýkal s tímto problémem v míře nadstandardní – čtenář se v této části dozví nejen o klasických modelech „německém“ a „americkém“, ale i o subtilnějších otázkách operacionalizace odpovědnosti manažerů, konceptech „povinné péče“, formách „konfliktu zájmů“ a o vývoji pravidla zákazu sebeobchodování („self-dealing“). V těchto bodech je ovšem práce opět „bolestivá“, protože hrubé porušování výše zmíněných principů a konceptů u nás z ní činí pojednání „o provaze v domě oběšencově“. Chabou útěchou nám může být zjištění, že zneužití manažerské odpovědnosti dokázalo dokonce otrástit stabilitou finančních trhů nejbohatší země světa.

Kapitola 7 pojednává o odpovědnosti ve světle teorie vlastnických práv. Zde nelze opominout ani teorém Ronalda Coaseho, který u nás sehrál úlohu čisté teorie ideologicky zneužitá k nepřilíš čistým účelům (kap. 7.4). Teoretická konzistence teze „nehledáme nejlepší vlastníky, ale první vlastníky“ by musela mít jako svůj důsledek politiku důsledné minimalizace transakčních nákladů spojených s vlastnickými převody (smluvní vynutitelnost včetně účinného bankrotu). Pravý opak byl pravdou – legislativa kompaktních zájmových skupin jako by naopak vytvářela potenciálové hráze vysokých transakčních nákladů k ochraně zájmů „vítězů transformace“. Tendence k fúzím politických a vlastnických vítězů transformace ovšem znamená nutně zvýšené náklady na transformaci, jež byly poté přeneseny na „nekompatní zájmové skupiny“, tedy nás občany-voliče, spotřebitele a daňové poplatníky.

A to jsme již u závěru knihy o institucionálních aspektech odpovědnosti (kapitola 8), včetně „pravidel dobrých mravů“ (kap. 8.2). Ekonomie Václava Klusoně zůstává věrna postulátu vzácnosti („scarcity“) omezených zdrojů, jen tyto omezené zdroje rozšiřuje o právo a morálku.

Trh trestá neúspěch, nikoliv provinění. To je jedna z tezí autorových. Je trh loterii? A v jakém smyslu? Teologicky? Filozoficky? „Statisticky“? „Atmosféra kasina“ dnešních globálních finančních trhů: je soutěžní trh sociálně spravedlivý? Zdrojem stále se rozevírajících nůžek nerovnoměrnosti v distribuci důchodů a bohatství jsou zřejmě spíše „výnosy z rozsahu“ globálních trhů. Úvahy o přístupu ekonomie – jako vědy o bohatství národů – k lidem a národům, kteří v soutěži propadli (K. Popper), souvisejí s koncepty „univerzálního určení statků“ a lidské důstojnosti, na nichž stojí křesťanská sociální nauka.

Diskuze o možnostech prohloubení ručení (a zvýšení odpovědnosti) podnikatelů těsně souvisejí s koncepty nové institucionální ekonomie, k nimž přispěl zejména

O. E. Williamson (specifičnost aktiv, asymetrie informací, oportunismus, smluvní záruky a zaštitovací úsilí). Autorův „rukopis“ jde k jádru věci.

Knihu Václava Klusoně o institucionálních aspektech odpovědnosti vysoce hodnotím jako práci profesionální, napsanou s osobním étosem a nasazením, a jako práci u nás navýsost aktuální. Věřím, že zaujme širokou čtenářskou obec a že bude i pramenem poznání nové generace mladých českých ekonomů. Zpožděné vydání se dostalo na trh jen pár dní před naším vstupem do EU. Naše učení se „životu s pravidly“ a hospodaření v rámci institucí vychovávajících k odpovědnosti je během na dlouhou trať.

Lubomír MLČOCH*

* Institut ekonomických studií FSV UK Praha (mlcoch@mbox.fsv.cuni.cz)